

РАДОЊА ВЕШОВИЋ

ПЉЕВАЉСКА БИТКА

ОКУПЉАЊЕ

Српске партизанске главнине повлачиле су се из ослобођених градова и крајева Западне Србије, Шумадије и Поморавља у санџачка брда. Преко три стотине нас добровољаца из црногорских партизанских одреда пошло је, послије неуспјелог напада на Пљевља, да се, у источнобосанској варошици на Лиму — у Рудом, с њима састанемо и да ту ступимо у Прву пролетерску бригаду.

Последњи дани новембра. Тонемо између санџачких брда, а мрак, нигдје свијетла. Је ли то безљудна планина или пуствош коју је за собом оставио злочин? Посјечит вјетар и ноћ у непознатом крају. Између облака промоли се мјесец, засребри се ријека и зађе иза шуме. Нигдје зоре.

Поспаност, и сјећања. Боже, шта се све за тих посљедњих пет-шест мјесеци 1941. године преживјело!

Дође ми на ум наш полазак на Пљевља. Био сам се за тај пут снабдјео што сам боље могао. Речено је да понесемо хране за два дана. У ранцу ми још врућа омања кукурузница и подланица сланине, колико је мајка, испред четворо уста у кући, могла да одвоји. Чекам испред наше плотаре, с мајком и мачком Цргом, да од села наиђе колона. Због спорости у припремању за покрет и великог простора с којег су се групе окупљале, каснило се већ на зборном мјесту, на Коматинским ливадама код Доње Ржанице.

Да скратим вријеме зурим у стрнике, у стогове сламе и кукурузовине. Небо ведро, мјесечина, свјеже. Лијепа ноћ, као и све ведре, новембарске ноћи у лимској долини. Низ Лим се слегла измаглица. Шум Лима само појачава тишину: кад га вјетар низводно нанесе, поплави ме и заглуне, а кад се одбије од Виличке и од Турије, изгуби се, једва га чујем.

Те ноћи ми је друкчије шумио Лим и неку друкчију тишину: умјесто пјесме са сијела и свадба и са мобарских комидби уз гашња-

че и фењере до пред зору, његов шум су прекидале пушке око Берана. Искрај вароши, којој сам, као гимназијалац, у то доба године хитао зором с књигама испод пазуха, те ноћи се чуо само зацењен лавез паса и пуцњи италијанских стража. На сваки шум су пуцали, и сваким пуцњем враћали ме у стварност, у муклу тишину окупације, и у бригу — зашто толико каснимо?

Умјесто у први мрак, како сам био обавијештен, колона тек негде иза поноћи изби из лугова. По гласовима препознадох Ржаничане и удјенух се међу њих. Чело колоне упути се ка Лиму. Разливен на многе растоке и пресипаће, ту нам је Лим био најплићи, а и пролаз преко цесте најбезбједнији — због ненасељености обала — Побјеника и Градинскога поља.

Вода је испаравала од хладноће, брзица нас заносила, а камење клизаво. Придржавајући се међусобно, с одјећом и обућом у рукама и око вратова, прегазисмо неколико рукаваца. Док смо се свлачили за гажење неки су то искористили — да шмугну у врбље и да се врате кућама. Кад се приближисмо цести код Виночке и кад се понадах да ће ми се ноге у опанцима поново згријати, показа се да смо застранили. Чело колоне застаде, врати се и ободе низводно. И опет се изгуби у луговима и у лимским растокама — броја им се не зна колико смо их те ноћи прегазили.

У том посртању поклопи нас магла. Иако су ми ти лугови били сваки дан пред очима, ни ја више у тој маглуштини нијесам знао гдје смо. Радомир Коматина, Владо Шћекић и Душан Вујошевић — бацали су суве гранчице у Лим да би по томе одредили ток ријеке. Онда нам крак колоне скрену и поред неке ломине до грла се кљукну у вир.

Како је вријеме измицало, бивао сам све нервознији. Знао сам: ако цесту не прећемо прије зоре, нијесмо ни за натраг ни за напријед. Мораћемо шћућурени да преданимо у врбљацима. А кад би нас уходе откриле, Италијани би с цесте могли лако да нас погрде.

На једвите јаде у први расвит избисмо на Градинско поље — тек ту се магла мало разриједи. И таман што је чело колоне прешло цесту Беране — Андријевица, од куће Миковића ето италијанских мотоциклиста. Попадосмо око пута. Около понеки жбун — не примијетише нас. Иза мотоциклиста протутње и неколико камиона покривених цирадама; и тад умало не натрчасмо на два мотоцикла из заштитнице.

Разданило нам се више Буча, у Југовинама. Од сунца и пењања уз планину, од потуцања, поче да ме хвата сан.

Магла испод нас разлила се од Баља до Тиврана.

Састављање колона, започето прошле ноћи на Полици и на доњоржаничким ливадама, настави се на Коњску. Ту гдје се и планински вијенци састају, састаше се и оне: с лијеве и десне обале, из горњег и доњег тока Лима, Доњовасојевићи и Горњовасојевићи. Тек из ријечи Бока Пајковића, секретара мјесног комитета партије за Беране, који нас је ту, на Коњску поздравио, сазнадох правац нашег

кретања: Санцак. У своме говору Пајковић је пожелио да се сви здраво вратимо кућама, а Душан Вујошевић ће на то њему послјије: „Лијепо ти, богами! Ти би и да се у борби покажемо и да се сви здраво вратимо!“

У Мојковцу, гдје смо стигли исте ноћи преко села Курикућа и планине Бјеласице, наставило се спајање са разних праваца покренутих колона у Црногорски народноослободилачки партизански одред за операције у Санцаку. Ми смо ту с Колашинцима, Мојковчанима и Бјелојевићанима ушли у Комски батаљон. За команданта је одређен Јагош Рабреновић, учитељ из Поља, а за комесара — Саво Јоксимовић, студент из Југовина. Из Подбишћа у цик зоре, испраћени митингом, прошли смо мост на Тари и оставили за собом мојковачке кратере од авионских бомби. Недавни трагови наступања италијанских казнених експедиција на сјеверни дио ослобођене Црне Горе.

Оштре планинске висове и косе смијенила су нешто мирнија, тек опрхнута снијегом, брда Санцака.

Гладни и прозобли ноћивамо по стајама и колибама. Уши, особито буве и стјенице — не даду нам да заспимо. Опанци ми одоздо „прогледали“, табанима газим од мраза нарогушене путелке. Шибају нас неке студене вјетрине на којима ми се чини да сам го, и да је од њих и брдима и шумама хладно. Али све је то било мање важно од оног пресудно великог што се наслућивало иза тог сливања наших колона. Испред спаљене школе на Маочком пољу састали смо се с партизанима из осталих крајева Црне Горе. Ловћенци су успут открили шпијуна у колони и на Његовући га пред стројем стријели. Трчао је док га ране нијесу савладале, замало да им испред цијеви побјегне.

Пред напад на Пљевља, ноћ на слами у неким колибама код Адровића, без вечере. Напољу — мраз суши ноздрве, а унутра — очи да искапљу од дима. До зоре слушам шушкање, превртање, стењање и чешање. Кад се објутрило — уоколо, попут тучња ћелава брда с по којом ћубом четинара; иза колибе једва видљив путелак, а у пристранку — сијена, котари и стрник с окрајком неископаних „кућица“ кромпира. По два три варена кромпира без соли, које око ручковишта добисмо, само нам подјарише глад.

Магла се била разишла кад путелком иза колибе прође група непознатих бораца и међу њима, без пушке, повисок, ухрањен и необријан педесетогодишњак у омрченом војничком шињелу и шајкачи. Кад стигоше до четинара у долини, застадоше као да ће да почину, или као да су најзад пронашли што су тражили. Ненаоружани сељак издвоји се и, на двадесетак корака, лицем окренут осталима, стаде и сачека. Сунце, мутно и хладно, видјело се тек кроз измаглицу, дајући бакарнасту боју и стаблима и сељаковом лицу. Остали подигоше пушке и опалише. Разбијен плотун кратко одлијегну и расприши се по шуми и голетима. Као гуњ откинут с чивилука, човјек се спусти. И кад се извршиоци удаљише, остаде само тамна мрља на ливади. Од њих, у повратку, чусмо ко је био тај човјек и зашто је тако обр-

шио: пред зору га јутрос ухватила патрола код Пљеваља — кренуо да се „склони“ код Италијана и да им јави да смо ту. Тако сам сазнао и гдје се налазимо. Дотле сам стигао као мачка у врећи.

Предвече се појавише одрани брави, врећа кромпира, котлови. Да није било те вечере, јединог ваљаног оброка од кад смо од кућа кренули, у јадном бисмо стању те ноћи пошли у напад.

Иза заобљених голети угледах по пространој долини студено жутикаве градске сијалице. Лијево од села Трлице сибосмо у равницу гдје се један крак колоне одвоји ка мосту на Беотини. Ми остали, развијени у стријелце, настависмо пољаном до испред вароши.

НАПАД НА ПЉЕВЉА

У тој борби учествовао сам првог децембра као један од помоћника у одјељењу италијанског митраљеза „Бреда“, чији је нишанција био Душан Вујошевић, прослављени јунак са фронтова у јулском устанку. Одјељење су сачињавали: предратни судија Милоња Стијовић с Полице и четворица беранских гимназијалаца: Драшко Митровић и Веселин Бајић, Поличани, Михајло Коматина и ја из Доње Ржанице. Готово исти састав из недавне акције на Растодера, вођу муслиманске окупаторске милиције у Петњици.

Да бисмо до напада мало подријемали, полијегасмо по ледини, али нас убрзо мраз диже, те стадосмо да поцупкујемо и млатарамо рукама. Ноћ се исцибрила, мени голи табани, па ми се и душа смрзава. И то тако да не разликујем колико дрхтим од студи, а колико од треме пред борбу. Неки, обучени само у сукнене капутиће и фанеле, угледаше гомиле стајског ђубрива како се диме и тамо се закопаше. И ја се тиснух међу њих и осјетих како ме, са задахом и топлином сточног гнојива у сагоријевању, осваја сан.

Прену ме пуцњава, која плану десно од нас прије времена заказаног за напад. Брзо је ућутка орљава италијанске артиљерије. То нашу команду покрену и она нас, да не закаснимо, окупи, и у стријелце поведе ка вароши. Са брежуљка испред нас, уједно с топовском грмљавом, шибнуше млазеви свјетлости из рефлектора и почеше по околним брдима да круже и пипају.

Од нас до првих градских свјетилки којима се упутисмо, отегла се гола, благо валовита ледина. Душан с масивном цијеви „Бреде“ на рамену. Милоња с треножним постољем, ми с кашетама муниције, заустависмо се прије стрељачког строја који настави ка граду. У кружењу рефлекторског снопа са узвишења испред нас, које се зове Стражица, Вујошевићева „Бреда“ на ивици склада личила је на скаквца спремног за скок. Обучен лако у некој кусој виндјаци са крзненим ревером, с рукама у њедрима од мрза и нервозе, нишанција је ходао и чекао да се и на нашем сектору отвори борба. Неодлучно и несложно чула се палба и с других страна града, а онда се заорило из неколико стотина грла — „ура“ и потонуло у експлозије

и рафале. И испред нас загустише бомбе и ватра из пушака и из аутоматског оружја. Вујошевић леже за митраљез и поче да шаље кратке, снажне рафале у рефлекторе и у зграде лијево од мјеста нашег напада, да не би своје закачио. Ми помоћници, шћућурени око оруђа, промрзлим прстима прихватамо металне оквири и чауре замењујемо мецима.

Артиљерија с брежуљка испред нас, а и с још неколико мјеста у граду просто се распомаи. С топовима сложише бацачи и надјачаше пјешадијску пуцњаву. А рефлектори само колутају и шарају по голетима. Котлина поче да стење, да јауче и завија, све се ускомеша и претвори у ломљаву звукова и одјека, час метално реских, час циктавих попут прскавања стакла на прозорима. „Бреда“ нам се поквари, поче напрасно да шкљоца. Душан је расклапа, псује справу као да је разумно биће, и кад ју састави, готово исто — опаљивала је само јединачно.

С првим рањеницима, које проведоше подаље од нас, стиже вијест да су наши бомбаши код Поште заустављени пакленом ватром с прозора и из ровова. Да је од бомбе, бачене с прозора, погинуо истакнути берански комунист Љубо Царичић. Да је Милисава Барјактаревића, учитељца из Петњица, куршум погодио плитко у слепочницу и оба му ока избио. Да не ослаби први строј, одбио је другове који су се понудили да га одведу до превијалишта. Убиједио их је како ће се сам некако снаћи, али није стигао нити се икад ништа о њему од те ноћи сазнало.

Наши се примирили на положајима. Чекају да им успјеси са стране омогуће нови продор, иако са својима десно и лијево још немају везе нити се са крила чује борба.

Препустивши „Бреду“ Милоњи — да јединачном ватром „кљуца“ у прозоре зграда, Душан ишчезе ка првој линији. Ми, помоћници, згучени лежимо, чини ми се мрем од зиме. Кључање експлозија у тој болној омаи личи ми на неки надреално жидак, узбуркан рељеф, у којем се стварно и фантастично сударају, сплићу и мијешају. И те голети, ишчезавајући у громадној ломљави сјенки и измучених звукова, стврдну се и смире као стварност тек кад артиљерија ориједи.

Жбуновити камењар Малог Божишевца у свитање се густо задими од експлозија. Из дима и огња устајале су људске прилике и, засуте новим слаповима граната, поново падале. Душан се вратио с прве линије и окренут леђима том призору снаждио се крај „Бреде“. Не види како су се италијански тобције закопистили да нико од наших са Божишевца не умакне. И нас ту убрзо засу ватра, и то одједном — с прсију и са страна. Осврнусмо се око себе и по томе како се јасно међу собом видимо закључисмо да је свануло, и да нам ту нема останка.

Без ријечи дограбисмо кашете с муницијом, Душан скиде цијев, Милоњи ослободи постолје, и сви се дадосмо у трк. Шибани бесомучном пуцњавом придружисмо се десетинама и водовима који су гра-

били колико их ноге носе у правцу из ког смо синоћ дошли. Пјешадијској ватри из околних ровова, италијанска артиљерија, заузета другим циљевима, не придружи се. Око ногу зрна су ројевима по смрзлој пољани рила и јаукала, али нијесам видио да је ико ту пао и остало. И они који су падали, по томе како су то чинили, знао сам да нијесу погођени — устајали су чим мало предахну или кад осјете да је ватра од њих скренула. Испромашиваше нас, чини ми се, само због своје превелике убилачке жудње која их је паралисала, а и јутарња измаглица била нас је мало заклонила.

У обнеливости од умора и од тог убилачког хука угледасмо спас у три ограбена стога сламе; мало даље видјело се гувно и пластови сламе и пљеве у којима се синоћ један дио нашег строја загријавао. Готово инстинктивно ступистимо се преко ограде и попадасмо иза слама. Један уз другог се натрпасмо и хватајући ваздух као рибе на суву, настависмо да слушамо фијукање и шушкање зрна која су брстила окрајке стогова око наших глава и рамена. Ухватио сам мјесто уз Михаила Коматину, при самом крају стога. Кад осјетим куршуме, свом снагом се уз Михаила прибијам. Зато што смо били близу вароши, сматрао сам да смо ту застали само ради починка и да причекамо док се Италијани истутње, да бисмо се касније трком пребацили до села.

Разданило се, а ватра се из града не смањује. Тешко онима који су се затекли на чистини. Таман што то помислих, а према гумну се, један за другим, појавише борци нашег Комског батаљона — Владо Шћекић, Војо Масловарић и Душан Вујошевић — Душан с цијевљу од „Бреде“ на рамену. Око њих, већ занемоглих од трчања, шарају рафали, час подбацују, час их пребацују. Кад стигосе испред гумна, око њих почеше да падају бацачке мине и гранате из малог топа. Видећи се на невољи, они попадаше у сламу растурену око гумна. Куршуми завршљаше око њихових ногу и глава, а топ и бацач, искористише непокретност мета, наставише да им се примичу гранатама. Заборавили смо на себе, на све, док гледамо. Сматрајући да су погинули, неко изусти: „Гле, и у мртве габају! . . .“ Из пласта поред Влада од мине се диже прамен дима. Драшко Митровић стрављено викну: „Запалише их!“ У разилажењу дим се показа као прашина од експлозије, а онда Владо ћиши и, праћен још жешћом ватром, настави да трчи. Кад се мало удаљио, стаде, окрену се и, ваљда пркосећи онима који су га све дотле гањали рафалима, или нама као поздрав, подиже песницу до слепоочнице — на поздрав, и замаче ка Трлици.

На Воја и Душана Италијани не испалише ни метка више сматрајући их послуже Владове „параде“ за убијене. Али се зато окомише на нас иза слама. Из града зачусмо звук мотора — можда камионских, а можда и тенковских. Нама су појачана пуцњава и ти мотори личили на опкољавање. Неко предложи да запалимо сламе и да се кроз дим извучемо. Због неизвјесности — куд ће дим да окрене и како уз пламен сачекати док се не створи толика „завјеса“ — одустадосмо од тога, али нас је једва мјесто држало. Ја сам већ видио како нас из танкета рафалима уз те стогове прошивају. Наша напе-

тост набе у дјечаку без пушке — вјероватно водичу из околине Пљеваља — који је последњи у котар к нама ускочио, најслабије мјесто. Прије но што устаете, он само промрмља да ће да иде, и не чувши наша упозорења, отресе сламке са себе, зајаха ограду и потрча стрником. Није учинио ни тридесетак корака, а тешка „Бреда“ загрокта. Кратким рафалима поче да му се примиче док му иза самих пета не запраши. Сљедећим рафалом га обори и лицем за ледину га прикова.

Кад видјесмо како с лијевог крила, од Геотине, не заклањајући се и без журбе пробоше ка селу — прво двојица, затим један, па двојица наших с рањеником између себе, и да су италијанска оружја Шћекића, кад се мало удаљио од гумна, оставила на миру; чинило се да нијесмо били далеко од границе њиховог домета, али се иза стога носа није смјело промолити. По зрнима осјетисмо да нам пушкомитраљез залази са стране како би нас иза слама једним рафалом слистио. Да избјегнем куршуме око ножних листова, прибијам се уз Михаила. Уто он мирним гласом, као да се то није њему десило, рече да га ранише. Из по три мјеста на обје поткољенице, кад задигне ногавице, видјело се како лити крв. Рафал га је између мојих ногу закачио, али није било знакова прелома. Умјесто завоја (откуд нам завоји!) другови му утегоше ране нечијим војничким увијачима.

Онај пушкомитраљезац најзад умуче и препусти нас бацачима. Узеше нас на нишан два: један велики, који послѣје неколико промашаја ућуга, и други, мали, четни, који нам и нанесе губитке. Његов рукавалац, због малог домета оруђа, морао је добро да нам се примакне. Од експлозија око нас множиле су се рупе у трави. Мине израњавише двојицу: Мирка Арсенијевића, студента, Беранца, и Рајка Бајића, младића с Полице.

Из магле прогријава сунце од кога нам је још више зима.

Неко рече како нам се вечерас Италијани неће одржати, а по гласу видиш — сам не вјерује у то што каже. Неко пита командира чете Секулу Вукићевића, учитеља с Бабина, да каже колико је сати. Он се тешко прибира и покреће, вади сат испод зимског капута и мргодно одговара; и та његова полуодсутна спорост још више вријеме успорава. Чини се: стало је и сунце, не миче се — само се јавља зла слутња од оног зврјања мотора које поново пале у граду. А дјечаков љеш, кадгод погледам на ту страну, чини ми се смањује се, ураста у онај стрник.

Чим наиђе први мрак с рањеницима кренусмо у село под брдом, гдје затекосмо пуне куће бораца, а у једној, пространијој, били су само рањеници. Пошто су многи од њих све дотле остали откритених рана, позваше ме да помогнем око превијања. Испирамо им ране и скорјелу крв око рана крушковом меком ракијом; превијамо их комадима памучних и ланених крпа од позијепаног рубља. Сјећам се како је изгледала улазна рана на Аку Бубањи: није била већа од зрна пасуља — код препоне при дну трбуха.

Један дио чете, заједно са истакнутим борцима Крстом Бајићем, Савом Јоксимовићем и Живком Живковићем, свитање је затекло у

заузетом рову. Цио дан су одбијали јурише Италијана из сусједних ровова, који су били тако близу да су се ручним бомбама међусобно засипали. Иза оваквих прича још није било осјећања пораза, још нас је носило расположење с којим смо стигли овамо, већ прије утисак необављеног посла и ишчекивања да ћемо те ноћи напад с више среће поновити . . .

Но, ми се исте ноћи из Трлице с рањеничким носилима повуко смо натраг, у Адровиће.

Посљедице неуспјеха на Пљевљима постепено су наилазиле попут болести која се развија. Није деморалисала само тежина губитака: 219 погинулих и око три стотине рањених (преко пет стотина избачених из строја) нити вијест да су Италијани сакупили љешеве, ухватили око њих коло крвничко уз побједничке фашистичке пјесме и стријељали око осамдесет грабана, међу њима и цијеле породице, већ нешто друго. Мени је тада најтежи био утисак да је пљеваљски пораз поткопао све оно што су црногорски комунисти били постигли послије повратка окупатора у ослобођене градове.

И нагабања о поновном нападу на Пљевља, у врзмању око Пљевља, ишчилише.

*
* *
*

Сувомразица. Многе сеоске куће и школе претворене су у болнице. Боро Божовић, љекар, комуниста, с наочарима без рама, журио је са својим болничаркама, студенткињама — Љубицом Вукановић и Даницом Росић од села до села, радио надљудски много и у немогућим приликама. Помоћу прокуваних кухињских ножева, уз прозорску свијетлост или уз петролејку, вршио је тешке ампутације и обраде рана, док рањеник сједећи на треношцу све то посматра и труди се да не пусти гласа.

Болнице су биле смјештене у Адровићима и Хоћевини. Шта их је чекало тек до Жабљака — кроз вијавице и беспућа, преко планина на саоницама, на носилима, на самарима и пјешке. Сњијег до појаса у Бурђевића Тари, а преко ноћи им дезертирали неки пратиоци и носачи. Мјесна Омладина је помогла ешалону до Његовуће . . . Од ране с Пљеваља у болници је умро осамнаестогодишњи комунист Батрић — Баћо Јочић, избјеглица из Метохије, родом из села Трепче. Од рањеног политичког комесара одреда на сусједном лежају одједном ја затражио рукавице — зима му за руке. „Које рукавице?“ — питао га је рањеник, „Овдје никаквих рукавица нема.“ Али није добио одговор, биле су то последње Бањове ријечи . . . Старога Милића Шошкића, учесника у Балканским ратовима и у Првом свјетском рату, рањеног у ногу на Пљевљима касније су у његовој кући, у Улотини, опколили Италијани и четници Борђија Лашића, и поново га у борби ранили. Од те ране је и умро истога дана у повлачењу с одредом према селу Цецуни.

БРИГАДА ДОБРОВОЉАЦА

На повратку за Црну Гору, средином децембра, прије но смо стигли у Лековину, пронесе се вијест о оснивању некакве нове бригаде, бригаде добровољаца. Оно што сам од неких успут чуо о њеним задацима, прије је могло да уплаши, него да привуче. Зубима ће морати бодљикаве жице око бункера да кида — тако ју је један „пропагирао“. Но и такви разговори о тој јединици подизали су ми морал. Самим тим што су наговјештавали — да се борба против окупатора наставља.

С групом из чете у Лековини сам, први пут од када сам отишао од куће, распоређен у лијепу сељачку кућу. Са брежуљка под воћњаком украшавала је цијелу околину. У њеном приземљу, за разлику од многих сељачких кућа у нашем крају, гдје је приземље — изба, живјела су чељад. Соба на спрату нас је својим простиркама и породичним фотографијама по зидовима одмах обавезала да се изујемо испред врата. Служе нас млађи, просвјетљени сељаци, браћа, прије учтиво него срдечно. Хране нас лијепо али недовољно, но зато је на ковчегу у нашој соби увијек до врха пуна каленица јабука. Од њих је сва кућа мирисала на јесен, на чистоћу и на домаћинску уредност.

Сав обузет нашим несрећним повратком из Санцака, успутне разговоре о новој бригади још нијесам повезивао са собом. Тек тога јутра, — док сам из строја на лековинској ливади слушао говор о неопходности оснивања јединице која би била на највишем степену идејне и војне готовости, — схватио да је то упућено свима нама из Комског батаљона, па и мени. Кад чух позив да добровољци иступе из строја, кад међу њима угледах многе своје другове и познанике, кад се од њих што иступаше створи нови строј, — ја им се придружих. За нову бригаду јавио се и старији брконо под шубаром и с дугачком „италијанком“ о рамену, Милош Коматина. Учесник је у Балканским ратовима и давно превалио педесету. На ржаничким ливадама, оне ноћи кад се кретало ка Пљевљима, замијенио је свога сина Панта, јединца, који је остао код куће рањен у једној од посљедњих акција. Кад је Боко Пајковић на планини Коњску питао Милоша: шта је њега покренуло на овај пут који је и за младића напоран, Милош му је, мало увријеђен таквим питањем (није никад дао да буде стар) рекао: да се осјећа млађе од многих ту — кадгод се иде у борбу.

Из строја је иступио и наш командир — Секуле Вукићевић. Предратни учитељ, ванпартијац примакао се четрдесетој, он није био необичан само по томе, већ и зато што се устручавао да заповиједа. Као да му се чинило да се код нас партизана смисао за ред и за храброст подразумејева, и да би његово прегласно командовање могло да се схвати и као командирово самоистичање. До рата је учитељевао на селу, прво код бугарске границе, а затим у Себечеву код Новог Пазара, гдје се упознао са истакнутим санџачким комунистом — Симом Карамарковићем. Већ као учитељац био је просветитељски активан: у своме Бабину основао је прво друштво за шире-

ње писмености и културе и покренуо читаоницу „Његош“. Волио је живот, а то значи — и чашицу добре „мученице“, знао да задиликће на виолини и да се овесели пуној трпези. По томе су се он и Милош Коматина и личили и својатали. Али су обојица радости и задовољства прихватили и као дуг што расте пред животом, — да му то, кад устреба, несебично жртвом врате. (На сличан начин су, враћени из Горажда на рад у позадину после Игманског марша, као илегалци од четничких засједа касније и погинули). Као резервни поручник мобилисан је у Ибарску дивизију с којом је, кад је већ другог дана рата била разбијена на Пчињу, доживио и срамну априлску капитулацију. Чим је сазнао за издајничко наређење армијског Бенерала Милана Недића — да и Ибарска дивизија без борбе преда оружје Њемцима, Секуле је као ађутант коамнданта батаљона самоиницијативно организовао бјекство стотинак војника под оружјем. Мјесец дана су се кроз засједе балиста, уз гињење, преко Косова пробијали до Копаоника. Ту су се, уз завјет да ће наставити борбу, раздвојили — неки ка Србији, неки ка Санцаку и Црној Гори. Пред устанак је у свом одреду изабран за војног инструктора, а у устанку и на фронту против муслиманске милиције, као и у нападу на Пљевља, био је командир чете. Командовати као ванпартијац четом у којој су се борили и такви комунисти као што су Војо Масловарић, Живко Живковић, Мирко Нововић, Владо Шћекић, Крсто Бајић, Рајко Кораћ, Милија Бүкић, било је у истих мах — и утолико лакше и утолико теже. Секуле је и ту у новом строју прихваћен за командира чете.

Команди се учиње да их се много пријавило, те Владо Шћекић неколицину једва наговори да се врате. Било нас је читава четица — нас четрдесетак из Лимске долине и двадесетина Колашинаца, Мојковчана, Морачана. Кад се разиђосмо по селу, сви се дадосмо на посао да се јавимо укућанима. Та писма, Михаило Лалић их помиње у својој причи „Први снијег“, личила су на доказ да смо живи — да и нас петоклонаши не прогласе за погинуле — а никад нијесу стигла у руке адресаната: од четничког терора доносиоци нијесу могли ни својим кућама да прибу.

Одатле, као чета, обрнусмо преко Камене горе на Јабучу. Сусрети са осталим црногорским јединицама, које су се такође кретале ка Рудом, разведрише нас да ни по чему више нијесмо личили на оне иза стогова сламе. Са тог пута сам упамтио једну тегобну слику — стријељање неколико десетина заробљених алпинаца, „шеширџија“ с пјетловим перима из дивизије „Пүстерија“.

Спроводници су их с планинске стазе сатјерали у једну вуклану долину, са чијег се руба, неки и унатрашке, одсуљаше низ смет и збише се у дно кратера. Кад су видјели према себи уперене пушке стала их је ужасна кривњава и плач да жалосније ништа нијесам запамтио. Вадили су из новчаника и нотеса породичне фотографије и љубећи их падали на кољена. Нијесу се сјетили да се упитају шта чине — кад су се фотографисали поред црногорских села у пламену и кад су у Пљевљима, послије нашег неуспјелог напада, на лицу

мјеста убили свакога за кога год су им доушници јавили да је макар дао воде рањеном борцу; или кад су у кући убили апотекара Риста Вукотића и сина му, студента фармације, а у авлији до његове — Тоду Робовић с неколико дјеце — само је преживјело једно, скривено испод корита.

Дуго се и споро спуштамо к Лиму изломљеном стрмом стазом у снијегу, на којој поче падање и смијех због падања. Крсту Бајићу се и с потиљка видјело колико му је криво кад се оклизне. Кад падне, прије него се ослони на пушку — да устане, осврне се, види ли га ко, а кишти од љутине. Из поштовања према њему савлабујем се, а од тог савлабивања смијех просто експлодира. Крсто се окрене, погледа ме мјешавином зачуђености и пријекора, и прећути.

То наше засмијавање прекиде упозорење с чела колоне: да пушачи угасе цигарете. По томе што се изнад нас висови готово склопише, видим да смо се спустили на дно кањона. Загњурен у мрак и тишину, наслућујем — да смо у шуми, да је југнуло, да крај нас тихо шуми ријека. Из шуме се злослутно оглашавао љук.

Застадосмо и застанак потраја. У заклонима од шињела и између дланова фршнуше шибице, заварничеше огњица. С друге обале на то плануше пушке. Куршуми проишаше најгушће онуда гдје је свиткало. Дапсићанин, Милош Чубровић се огласи да је рањен.

Не одговорисмо на ватру, већ окренусмо натраг. Истом оном стрмином вратисмо се од Лима у село Тоци и остатак ноћ преспавасмо у школи, на патосу.

Summary

THE PLJEVLJA BATTLE

by Radonja Vešović

On the occasion of the 40th anniversary of the Montenegrin people's uprising against the enemy occupying the country, the author reminisces about the most important battle fought by the Montenegrin rebels during the 1941 — the Pljevlja Battle. The first chapter describes the concentration of partisans from all parts of Montenegro and immediate preparations for the attack at Pljevlja. The second chapter gives picturesque details of the charge on the town describing violent street fights which resulted in many victims from both sides. The retreat of partisan units after failing to liberate Pljevlja is also described. In the third chapter the author depicts partisans searching for each other after the battle, and the later reorganization of the unit in whose ranks the author fought. It is natural that this text — its author being a poet — includes not only authentic facts and descriptions of people and events, but also elements of lyrical-autobiographical presentation of events, as well as personal impressions, thoughts and feelings from these dramatic days.

